

Viena pieminekļa augšāmcelšanās

Latvijas valsts dibināšanas simtgade skaisti, vērienīgi un apdomīgi mudina atskatīties uz bagātībām pagātnē un veicamo nākamībā

1918. gada 18. novembris patiesībā ir svinīgs, bet īss brīdis, kad tagadējā Nacionālā teātra telpās tika pasludināta Latvijas Republika. Vēsturnieki pamatoti uzskata, ka nācijas pašnoteikšanās process jāiekļauj divos gadskaitļos (1918–1921), ar noslēdzošo domājot gadu, kad janvārī Latvijas Republika tika starptautiski atzīta *de jure*.

Divi gadi, kurus notikumu blīvuma ziņā varbūt varam tik pielīdzināt mūsu valstiskās Neatkarības atjaunošanas procesam (1987–1993). Sūri, spilgti un no tautas atmiņas neizdzēšami gadi: strēlnieku pirmo bataljonu veidošanās, Cēsu kaujas, Bermontiāde, Latgales atbrīvošana, visi notikumi, kuri skāra katru Latvijas iedzīvotāju un kurus apzīmējam tik ietilpīgajā vārdā – Brīvības cīņas. Laiks, kas vienmēr paliks iemūžināts ne tikai vēstures grāmatās, dokumentu publikācijās, pārdomātās izstāžu ekspozīcijās, bet galvenokārt uzrunās ikvienu, kas svinēs svētkus vai atcerēsies kritušos, nomocītos, gūstā pazudušos radniekus atceres vietās: Brāļu kapos, pie pieminekļiem, vienkāršām plāksnītēm, kas novietotas kritušo karavīru mūža mājās mežos, tīreļos, grāvmalēs. Dzejoli *Nepārtrauktā cīņa* Rainis rakstījis:

... Par katru varoni kas tur krīt,
Mums desmit vietā stāv tūlīt;

Kur varmāka pilsoņu asinis lējis,
Viņš brīvības uguns sēklu ir sējis.¹

Un tā vien šķiet, ka mūsu Brīvības alkas ir tā lielākā vērtība, kuru aizvien vajadzētu paturēt prātā un sirdīs – gan simtgadi svinot, gan nākamajos gadu desmitos savu pašapziņu un valsti veidojot. Protams, katram ir sava individuāla Brīvības izpratne, pieredze, izjūtas un attieksme. Par šī jēdziena ietilpību viedokļi izteikti visā Eiropas pastāvēšanas vēsturē un vēl senāk. Filozofi, teologi, politologi, sabiedrības iekšējo un ārējo procesu komentētāji, juristi, vēsturnieki – katrs no sava zinātnes skata punkta centušies definēt plašāko no jēdzieniem, kurš klātesošs ikvienā cilvēka darbības jomā, lēmuma pieņemšanā, pat ikdienas vienkāršās situācijās un rituālos. Manuprāt, Brīvības izpratni tomēr vislielākā mērā veicina, veido, noskaidro, liek saprast, sajūst tradīcijas ģimenē, kuras rosinājuši un nostiprinājuši pilnvērtīgi mākslas darbi. Ar patiesu un skaistu tēlu palīdzību tie atklāj to dvēseles plašuma iespējamību, kas veido un nosaka cilvēka iekšējo satvaru un ētisko kodolu.

Brīvības cīņām veltītās piemiņas zīmes atrodamas, redzamas, apkoptas katrā Latvijas novadā un arī aiz mūsu valsts robežām. To skaits sniedzas vairākos simtos. Vienlaikus tās ir godinājums kritušajiem karavīriem un tautas alkām pēc savas valsts un tās Neatkarības. Kā savas fundamentālās grāmatas “1915 – 1920 Kauju un kritušo karavīru piemiņai” ievadā raksta vēsturnieks Jānis Lismanis:

“Daudzu latvju karavīru – kauju laukos kritušo (it sevišķi 1915. g. atkāpšanās kaujās no Rītprūsijas), hospitāļos, slimnīcās (īpaši frontes tālākās aizmugures – dažādās Krievijas pilsētās) un gūstekņu nometnēs mirušo – apbedījumi mūžam

paliks nezināmi, bet mūsu pienākums ir gādāt, lai nezustu dabā vēl saglabājušās un mūsu atmiņā zināmās atdusas vietas. Tādēļ jau 1920. 10. III pēc Ministru prezidenta K. Ulmaņa ierosinājuma valdība radīja speciālu Brāļu kapu komiteju (vēlāk tās nodaļas nodibināja visā valstī), kuras uzdevums bija ne tikai gādāt par Rīgas Brāļu kapu labiekārtošanu, bet arī aizsargāt visas Pirmajā pasaules karā un Latvijas Atbrīvošanas cīņās kritušo un mirušo karavīru apbedījumu un ievērojamāko kauju vietas Latvijā.”²

Jau 1923. gadā Latvijas valdība pieņēma speciālu likumu “Par vēsturiskajām kauju vietām un pieminekļu aizsardzību”, kas noteica, ka par aizsargājāmām jāuzskata visas kauju upuru kapa vietas un tajās izveidotās piemiņas zīmes. Pirmās brīvvalsts divdesmit gados tādas tika izveidotas vairāk nekā simts. Tiesa, atšķirīgas mēroga, mākslinieciskās kvalitātes un vēsturiskās precizitātes ziņā. Lielākā daļa no tām fiksētas virsleitnanta Voldemāra Likerta grāmatā,³ kas visus okupācijas gadus bija viens no populārākajiem uzziņas avotiem. Līdz ar Neatkarības atjaunošanu sākās vērienīga Brīvības pieminekļu apzināšana, atjaunošana, piemiņas vietu sakopšana. Jo sevišķi rosmīgs šis process bija Atmodas pirmajā laikā, kad regulāri notika talkas, kuras rīkoja gan Vides aizsardzības kluba, gan Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības, gan Latvijas Kultūras fonda, gan Latvijas Tautas frontes nodaļas katrā reģionā, līdz 1989. gada 15. aprīlī tika atjaunota Brāļu kapu komiteja. Varētu pat teikt, ka divdesmitā gadsimta pēdējā desmitgade izvērtās šajā darbā par tautas vēsturiskās atmiņas mācību stundu un savā vienotībā, atbildībā, pienākuma apziņā, emocionālītātē līdzvērtīga Dziesmu svētku kustībai. Šajā laikā tika atjaunota lielākā daļa okupācijas gados nopostīto monumentu. Arī mākslinieka Kārļa Zemdegas (1894–1963) piemineklis Dobelē, kas savā ziņā simbolizē visu Latvijas vēsturi iepriekšējā gadu simtā un uzskatāms par vienu no mākslinieciski vērtīgākajiem darbiem Latvijas mākslas vēsturē.

Nozīmīgākā Dobeles pilsētas pieminekļa vēsture iesākās 1924. gadā, kad izskanēja pirmie aicinājumi arī Dobelē izveidot piemiņas zīmi Brīvības cīņās kritušajiem karavīriem. “Fotogrāfs Fricis Kalniņš laikrakstā “Zemgales Balss” 1935. gada 6. martā aicināja: “Dobelnieki, celsim pieminekli! Ne tikai tādēļ, lai mums garām ejot, kur skatu mest, palūkoties, bet gan celsim viņu dziļākā, nopietnākā nozīmē! Celsim, lai viņš audžu audzēm pauž par mūsu varoņu cīņām, par latvju tautu, par kultūru un vēsturi. Lai pauž tiem, kas nāks pēc mums, lai māca un liek saprast mūsu valsts dzimšanas brīžus.”⁴

Sīka pieminekļa tapšanas un līdzekļu vākšanas vēsture atrodama Dobeles Atbrīvošanas pieminekļa komitejas protokolu grāmatā (LCVVA, 7178 f., 2. ap., 18. l.), kurā ir 38 protokoli, rakstīti laikā no 1934. gada 6. decembra līdz 1940. gada 14. jūlijam. Ar 1935. gadu sākas intensīvs darbs, lai iecere īstenotos: tiek izsludināta loterija, notiek sarīkojumi, kuru ienākumu atlikumi – “par labu pieminekļa celtniecībai”. Tiek spriests par pieminekļa atrašanās vietu, un 1935. gada 4. augusta sēdē nolemj sarīkot arī Dobeles Dziesmu svētkus. Trešos novada vēsturē (pirmie notiek 1870. gadā – Kurzemes Dziesmu svētki, otrie – 1926. gadā), kuros piedalās 14 kori ar vairāk nekā 400 dziedātājiem. Dziesmu svētku rīcības

¹ Krājums “Jaunais spēks”, Rainis J. Kopoti raksti 30. sējums, 1. sēj., 297. lpp., Rīga: Zinātne, 1977.

² J. Lismanis. 1915 – 1920 Kauju un kritušo karavīru piemiņai. R., NIMS, 1999, 11. lpp.

³ V. Likerts. Brīvības un kritušo pieminekļi 1920 – 1938. R., Autorizdevums, 1938.

⁴ I. Būmane. Latvijas novadu dārgumi. R., Latvijas Avīzes izdevniecība, 2015, 48. lpp.

Kārlis Zemdega veido Dobeles pieminēkļa modeli

Dobeles pieminēkli "Atbrīvotājiem Tanks – 34" atklāja 1968. gada 9. maijā (autori – V. Puzanovs, V. Straume). 1990. gada 19. septembrī tika demontēts pieminēklis "Tanks", lai atbrīvotu vietu – skvēru pretī Dobeles pilsdrupām atjaunojamajam Atbrīvošanas pieminēklim

komiteja izdeva 2 000 Dziesmu svētku "Vadoņus" un 2 000 kapara un zeltītas nozīmītes, par kurām iegūtos līdzekļus arī novirzīja pieminēkļa tapšanas fondā. Vēl 1935. gada 4. augustā Dobeles vēsturē otrs nozīmīgs notikums – Vienības laukumā svinīgi tika likts pamatakmens pieminēklim un iemūrēta kapsula ar dokumentiem par ieceres mērķiem.

Šajā laikā tēlnieks Kārlis Zemdega intensīvi un ar panākumiem strādā pie citu monumentu veidošanas. 1935. gads varbūt ir piepildītākais un laimīgākais laiks mākslinieka dzīvē, kurā īsti pilnvērtīgus Liktenis viņam bija lēmis tikai 22 pavasarus: no mākslinieka grāda iegūšanas Latvijas Mākslas akadēmijā 1927. gadā līdz PSRS okupācijai 1940. gada 17. jūnijā. 1935. gadā tiek atklāts viens no visskaistākajiem Zemdegas tēliem – augšāmcelšanās motīva spārnotais jauneklis Raiņa kapa vietā Rīgas Raiņa kapos; top sievas Inas portrets *Meitenes galva*, kas vēlākos gados apceļo muzejus un izstāžu zāles Helsinkos, Londonā, Parīzē, Vīnē, Budapeštā, Kopenhāgenā un citviet; ģimene mākslinieka sākotnējo uzvārdu *Baumanis* 4. novembrī nomaina uz uzvārdu *Zemdega*; 25. oktobrī Madonā tiek atklāts Aizsargu nams (tagad – Madonas Kultūras nams) ar viņa veidoto cilni *Sargs* fasādē; Džūkstē tiek svinīgi iesvētīta daudznozīmīgā divfigūru kompozīcija *Urna Brīvības cīņu dalībnieku piemiņai*; top kapa pieminēklis Džūkstes skolotājam un ērģelniekam Teodoram Veidemanim; mākslinieks piedalās Talsu Brīvības pieminēkļa konkursā un iegūst trīs pirmās godalgas par metiem *Liesma, Brāļi, Varonīgā leģenda*; top veltījums Rūjienas noslikušajai skolotājai Jūlijai Skujiņai – tumši pelēkā granītā cirstā skulpturālā grupa māte ar bērnu *Madonna Orans*; sāk veidot cīņus *Scientia et patriae (Zinātnei un Tēvijai)* – 16 apzeltīta ģipša figūras Latvijas Universitātes aulā, kuras gan Teoloģijas fakultātes mācībspēku iebildumu dēļ tiek nokaltas vēl pirms atklāšanas. Šāds uzskaitījums vien šķiet laika un darba ziņā neiespējams, ja iedomājam, ka gadā ir tik dienu un stundu, cik pulksteņa rādītāji apskrien ciparnīcu. Taču talantīgajam, neatkārtotajam domāšanā un plastiskajā izteiksmē izveidotajam personības spēkam ir savs pulkstenis, savs ritms un sava atskaites sistēma. Jebšu kā raksta viena no viņa daudzajām audzēknēm Latvijas Mākslas akadēmijā tēlniece Vija Mīkāne: "...1935. gadā jau atzītais tēlnieks aizrautīgi strādā, ticēdams, ka rada mūžībai, rada savas tautas apskaidrošanai un godā celšanai."⁵

Kā liecina Dobeles Atbrīvošanas pieminēkļa protokolu grāmata, tad 1937. gadā Kārlis Zemdega jau ir izveidojis pirmo metu pasūtītajam darbam, jo 1937. gada nogalē un 1938. gada sākumā atkārtoti tiek apspriesti vairāki projekta

varianti gan tēlnieka darbnīcā Astras ielā, gan Dobelē. Piemēram, ieraksts no 1937. gada 19. oktobra sēdes liecina: "... nevienam no komitejas locekļiem visā visumā nekādu iebildumu nav, izņemot to, ka kareivim vajadzētu būt virišķīgākam. Augšminēto aizrādījumu lūgt māksliniekam Zemdegam ņemt vērā pie pieminekļa izveidošanas granītā."⁵ Jautājumu par figūras virišķību nevajadzētu pārprast – tam nav nekāda sakara ar mākslinieka prasmi izveidot atbilstošu tēlu, bet gan ar viņa sākotnējo iecerī, ka divfigūru kompozīciju veido skaista jaunava (Latvija) un to dodas aizstāvēt zemgaļu karavīrs, patiesībā vēl zēns, kas darba gaitā pārtapa gados vecākā jaunekli ar zobenu un vairogu. Interesanti, ka šis nav vienīgais šāda rakstura gadījums Kārļa Zemdegas pieminekļu vēsturē. Kā rāda fotogrāfija, tad skaistais Rūjienas Brīvības pieminekļa *Tālavas taurētājs* (atklāts 1937. gada 15. augustā) arī sākotnēji bija iecerēts gluži vai puika un, tikai cērtot akmeni, tapa par senlatviešu jaunekli ar tauri rokās. Varbūt mākslinieks, atkārtoti vēloties ieveidot Brīvības cīņu pieminekļos pusaudzi, domāja par tiem 14 līdz 20 gadus vecajiem puīšiem, kuri brīvprātīgi iestājās Cēsu pulka skolnieku rotā un varonīgi piedalījās vienā no izšķirošākajām kaujām Brīvības cīņās 1919. gadā.

Dobeles Atbrīvošanas piemineklis sākotnēji tika uzstādīts 1939. gada 15. decembrī un svinīgi atklāts 1940. gada 9. jūnijā Vienības laukumā. Autors bija sameklējis 44 tonnas smagu Somijas granīta blūķi, jo arī šajā darbā īstenoja savu principu, ka lieli monumenti jādarina no monolīta akmeņiem. Kopā ar pamatni tas sasniedza 4,5 m augstumu, un uz tā bija lasāmas Leonīda Breikša (1908–1942) dzejoļa *Vakarjunda* noslēguma rindas: *No zemes šīs mēs izauguši esam, par zemi šo mums galvas jānoliek*. Taču vērienīgajam un emocionāli piesātinātajam Kārļa Zemdegas mākslasdarbam bija tikpat sūrs liktenis kā varmācīgi pārtrauktajai brīvvalsts gaitai. Otrās padomju okupācijas pirmajā desmitgadē – 1950. gada 17. jūlijā Kārļa Zemdegas piemineklis tika iznīcināts. Kā atmiņās stāstījuši notikuma laikabiedri, tad tuvāko māju iedzīvotāji tika brīdināti, lai sagatavojas spridzināšanai un aizlīmē logus. Līdz Padomju Latvijas 10. gadadienai bija palikušas pāris nedēļas. Visā Latvijā ar motivāciju "piemineklis bez mākslinieciskas un vēsturiskas vērtības" tika novāktas aptuveni 20 neatkarīgās Latvijas piemiņas zīmes.

Taču bija arī tie, kuri ticēja saules lēktam vismelnākajā naktī. Viens no drosmīgajiem – kardiologs Olafs Radziņš (1929–1991), kurš nopostītā pieminekļa drupu kaudzē sameklēja vienīgo Kārļa Zemdegas pieminekļa veselo fragmentu – karavīra galvu. Simboliski. 38 gadus ārsts Olafs Radziņš unikālo detaļu rūpīgi slēpa savā namā, līdz 1988. gadā, izskanot pieminekļa atjaunošanas idejai, atdāvināja Dobeles muzejam. Muzeja darbinieki savukārt uz laiku to uzticēja jaunā pieminekļa autorei – tēlniecei Intai Bergai, kura pieminekļa modeli darināja Kārļa Zemdegas bijušajā darbnīcā Astras ielā Rīgā. Arī simboliski. Vēlāk jau gatavais modelis

Dobelē iedibināta skaista tradīcija: ik gadu 21. septembrī – atjaunotā pieminekļa atklāšanas dienā – skolu jaunatne pieminekļa pakājē veido ziedu ceļu un paklāju

tika pārvests uz Dobeli, kur pamatni kala akmeņkalis Juris Neimanis un skulptūru grupu Libērijs Peļņa. Atjaunotais piemineklis, tāpat kā savā laikā oriģināls, tapa par tautas saziemei lietotiem līdzekļiem. To materializēja no akmeņiem, kuru izraudzījās Ukrainā, Zaporožjes lautzuvēs. Monumenta svinīgā atklāšana notika 1996. gada 21. septembrī, klātesot atjaunotās Latvijas Republikas pirmajam Valsts prezidentam Guntim Ulmanim.

Dobeles muzejā notikušas divas izstādes *Dobeles Atbrīvošanas pieminekļa vēsture* – 1995. un 2015. gados. Kārļa Zemdegas oriģināla detaļa kļuvis arī par vērienīgās Latvijas simtgadei veltītās 68 muzeju kopizstādes *Latvijas gadsimts* eksponātu, sasienot vienotā saiknē tik atšķirīgas norises Latvijas vēsturē. Iespējams, ka latviešu karavīru cīņas spars, Brīvības pieminekļos iemūžinātais dzimtenes mīlestības motīvs un Kārļa Zemdegas mākslas, ideālu augšāmcelšanās brīnums ir trīs vērtības, kuras vienmēr atcerēties, godināt arī Latvijas valsts nākamajā simtgadē. **E&P**

Ingrīda Burāne

Autores pateicība Dobeles Novadpētniecības muzejam par palīdzību publikācijas tapšanā un attēliem

⁵ Vija Gune (tēlnieces Mikānes dzejnieces pseidonīms). Gribu lielus tumšzilus spārnus.

Versija par K. Zemdegu. R., Zvaigzne ABC, 1995, 103. lpp.

⁶ LVA, 7178 f., 2. ap., 18. l., 37. lpp.